

Dini Lider Tipolojisi (FETÖ Örneđi)

A Typology on Religious Leadership The Case of Fetullah Gulen

Ihsan TOKER*

Deđerli hanımefendiler ve beyefendiler! 15 Temmuz sonrası yaşadığımız olağanüstü koşullar içerisinde artık öyle anlaşılıyor ki, Gülenist hareketin kalkışma girişimi hususunda bir seri oluşmaya başladı. Değişik adlarla, değişik içeriklerle karşımıza çıkan bir hareketin sosyolojik yapısı ve sonuçları bakımından burada ben de bazı katkılarda bulunmaya çalışacağım. Ama tabii konuya geçmeden önce ilgili bazı hususiyetleri de sizinle paylaşmak istiyorum. Dinsel bir hareket olarak görülen –tanımı gereği bir hareket- bir durum karşısında olduğumuz belirtiliyor. Ama bu öyle bir hareket ki son derece belirsiz, son derece her tarafa nüfuz eden ama hiçbir yerde yokmuş gibi gördüğümüz, aynı zamanda tehlikeler içeren, aynı zamanda İslami akıl bakımından da, dünyanın geleceği bakımından da önemli sonuçlar içeren bir durum olarak görülüyor. Bu ciddiyetine karşılık şöyle bir açmaz var şimdiye kadar; ki, bu belirsizliğin devamında bir kere şunu kesinlikle belirtmek gerekiyor; Harekete ilişkin, bu vakaya ilişkin sağlıklı araştırmalar yok denecek kadar az. Özellikle ben kendimi örnek olarak vereyim; bana bu davet ulaştırıldığında, böyle bir sosyolojik analiz yapılması noktasında en temelde yaşadığım tecrübe, bu konudaki yetersiz veriler oldu. Çünkü -az çok alışık olduğumuz veçhiyle -araştırdığımız konularda genelde bir kitabiyat, bir literatürün meydana

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, iitoker@gmail.com

gelmiş olması söz konusudur. Normalde araştırdığımız konularda mebzul miktarda, bol miktarda verilerin varlığı söz konusudur. Bunlardan hareket etmek suretiyle, kendimizi inşa noktasında yeterince rahat hissedebiliriz. Ama akademik hayatımda belki beni en çok zorlayan, en çok bu noktada sıkıntıya sokan bir konu karşısında olduğumu belirtmek istiyorum. Dolayısıyla bu, şimdiye kadar yeterli şekilde olması gerektiği şekilde araştırılmamış bir konu karşısında bulunduğumuz anlamına gelmektedir.

Bu noktadan sonra bunun bir an önce giderilmesi gerekiyor. Burada ikili bir olumsuzluk durumu söz konusudur: Bir kere bu oluşuma ilişkin araştırmaların daha çok propaganda niteliğinde satın alınmış kalemler demekle bir mahzur görmediğim bir şekilde bir takım ellerin ürettiği Batılı literatürdeki sonuçlar da dahil olmak üzere, bu kitabiyat da dahil olmak üzere bir takım çalışmalar var. Ben buna rastladım, araştırdım ama sürekli olarak bu organizasyonun satın aldığı, bu organizasyonun menfaatlerine hizmet eden, dolayısıyla yanlış bir şekilde analizler bütünü temsil eden bir araştırma topluluğuyla karşı karşıya olduğumuz hususunu unutmamamız gerekiyor.

Diğer taraftan ise bu Fethullah Gülen ve onun yanlılarının onun organizasyonunun, onun örgütünün diyelim artık ne diyeceksek, o konuda da dilimiz oradan oraya gidiyor. Çünkü bana mevcut gündelik siyasal dille bizim akademik anlamdaki daha mesafeli dil konusunda ister istemez ikilemler yaşıyor. Bu noktada da yine bir karşıtlığın; olması gereken akademik nitelikte bir şeyden ziyade güncel olarak şey yapıldığını ve bunların aşırı politize bir karşıtlık analizinin sonuçlarını içerdiğini görüyoruz.

Dolayısıyla iki blok konusunda orta bir bloğun var olmadığı bir noktada ben acizane bazı deneyimlerimi tecrübelerimi ve gözlemlerimi sizinle paylaşmak durumunda kalacağım. Şunu da kaydetmeden geçmek istemiyorum, şunu da kaydetmem lazım ki, bu hareket gizli bir harekettir; bütün görünürlüğüne karşı, kendisini masum gösteren bütün niteliklerine karşı, çok gizli bir hareket. Bunu Batıdaki kesimler de, sadece bizler değil, ilgili insafli kişiler de bunu teslim ediyor. Dolayısıyla gizli bir hareketin araştırılması da ne kadar mümkündür, ne kadar dolaysız bir şekilde, doğrudan araştırılabilir, bu da zaten bir durum oluşturuyor. Bundan sonraki durumlarda, mesela bizim departmanlarımızda, din sosyolojisi bakımından yapılan araştırmalar noktasında temenniler taşıyoruz. Ama bunu ne kadar yaptırabiliriz? Böyle bir şey var. Ümitsiz bir durum var. Şimdi Fethullah Gülen hareketinin, örgütünün, organizasyonunun ne olduğu noktasında baktığımızda, bir kere onun taşıdığı grupsal özelliklerin -madem ki lider konulu bir başlık da sunulmuş- ona gitmek için grubun taşıdığı, cemaatin taşıdığı, örgütün taşıdığı bütün özelliklerin aynı zamanda bu konuyla ilgisi olduğunu varsayabiliriz. Bu varsayımın hareketle de ne gibi bir örgüt karşısında, ne gibi bir grup karşısında olduğu-

muzu belirtmek durumundayız. Dediğimiz gibi belirsiz, gizli, hiyerarşik, dinsel iddialı ama aynı zamanda modern hedefler deklare eden ve piyasada önemli bir güç, siyasi aktörlük bakımından önemli bir güç oluşturduğu belirtilen; hem kendi sunumlarında hem de muhatapları bakımından böyle bir çerçeveye hitap eden bir yapıları var. Burada zamanın kısıtlılığını göz önünde bulundurarak bazı hususları ön plana çıkartacağım. Öncelikle mesela bu konuyla ilgili bazı araştırmacıların belirlediği özelliklerden bahsetmek istiyorum. Mesela Hendrik bu noktada bir *stratejik belirsizlik* özelliğinden bahsediyor. Bu stratejik belirsizlik ifadesi şuna dayanıyor; hareket tesadüfi olarak değil, kastı mahsusa ile bilerek isteyerek bir belirsizlik ortamında, organizasyonunda, fikriyatında, hareketlerinde politikalarında bu durumu gütmek durumunda. Bu araştırmacının -Hendrik- buna *birleşmiş farklılık* adını verdiğini gördüm ben. O, bununla şunu kastediyor; yani hareket her tarafa nüfuz etmek üzere oldukça fazla parçalara bölünmüş durumda. İşte bu, değişik sektörler bakımından da bu durumu izleyebiliriz; işte bir kısım iş adamlarının temsil ettiği ekonomik durum var; piyasa söz konusu. Bir takım akademik ya da işte.. eğitimle ilgili sektörlerin temsil ettiği kurumlar söz konusu. Biliyoruz ki, okullar bunun önemli bir parçası oldu. Halen de hareketin, örgütün canlılığını devam ettirme noktasında önemli bir rol oynuyor. Bir başka şey medyadaki durumlarla alakalı. Hem bu hareketin kendi kanalları hem de dünya haberleşmesinde ortaya çıkardığı güçle alakalı sonuçları içeriyor ve hala daha bunun -takdir edersiniz ki- etkisi altındayız. En ufak bir spekülasyon ortaya çıktığında hepimizin kafasını karıştırıyor, hepimizi belirsizliğe sürüklüyor; acaba sorusuyla böyle bir, kendi ellerinde adeta oynatır gibi bir pozisyonu devam ettiriyor. Ne yazık ki, dolayısıyla ne yazık ki piyasaya, akademik hayata, entelektüel hayata, eğitim hayatına, siyaset hayatına değişik şekillerde elini atan ama hepsinde bundan bağımsız bir birimmiş gibi ele alınıp, bunların sonuçta bize görünmez gibi, diğer insanlara görünmez bir şekilde bütünleştirilmiş bir yapısının olduğunu burada birlikte müşahede ediyoruz. *Birleşmiş farklılıkla* hareket, böyle bir *stratejik belirsizlik* ilkesini mücessem hale, görünür hale, yani düşünülebilir hale getiriyor. Tabii bunlar farklı aktörler, farklı yollar, farklı gerekçeler üzerinden uygulanmak durumunda olan, guya dinsel bir, siyasal bir hareketin, bir gizli hareketin amaçlarına ulaşmakta kendisinin çokça yararlandığı bir durumu oluşturuyor.

Bu stratejik belirsizliğin yanında bir başka özellik olarak, bu hareketle ilgili tespit edilen, *piyasa İslam'*na yönelik bir şekilde bunu ele alan, analiz eden yaklaşımlar var. Ki büyük ölçüde ben de bunlara katılıyorum. Bu noktada şu vurgulanıyor; yani hareket aslında -daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de, modern Türkiye Cumhuriyeti döneminde diğer cemaatler gibi bu da bir cemaattir aslında. Onun temelinde Said Nursi hareketinin devamı gibi gözükken bir durum var. Bu bakımdan onun temeli Said Nursi'dir, Risalelerdir, o

kültürel çevredir, benzer tâbileridir gibi bir anoloji kurulabilir ama tabii ki onu çok çok aşan -burada şahsen ben o tartışmanın içine girmek istemiyorum; yani öncesine mi almak lazım yoksa öncesinden mi başlatmak lazım bu başka bir konu, başka bir zemini gerektiriyor belki- ama sonuçta dili itibariyle, kökeni itibariyle, sözleri itibariyle şunu da belirtmek gerekiyor; Fethullah Gülen, sanırım hiçbir zaman açıktan ve yoğun bir şekilde kendisinin Said Nursi'nin bir devamı olduğunu kabullenmeye de pek yanaşmış değildir. Kendisini sürekli öne çıkartan bir kişiliktir. Kendi durumu itibariyle, psikopatolojik yapısı itibariyle de zaten böyle farklı bir şey beklenmiyor. Yani insan, içine nüfuz ettikçe, öğrendikçe bunu daha da yakından görüyor. Sözün özü, aslında cemaatle birlikte, sözde, yeni bir Nurcu cemaatin devamı somutlaştırılması olarak görülmesine karşılık aslında farklı bir özellik var. O da nedir? Yani Gülen hareketinin mesela kendi odak noktasının, çerçeve olarak esas aldığı noktanın İslam olarak görülmesine karşılık, özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren dünyada çok rüzgarlar esti. Türkiye'de de bunun karşılığı Özalizm'dir. Özal'a bu camia farklı bakıyor ama özellikle ekonomik bakımdan *neoliberal* dönemin söz konusu olduğu bir durumdur, bir politikalar bütünüdür. İşte tamda burada Fethullah Gülen organizasyonunun daha önce ortaya çıkmış olmasına karşılık özellikle 80'li yıllarda bu liberalizasyondan en çok yararlananların bu dinsel kesim olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz bir durum oluştuğunu kaydetmek gerekiyor. O da nasıl gerçekleşiyor; işte iş adamlarına nüfuz etmek suretiyle.. Adam zaten baştan beri adına *himmət* denilen, başka şeyler denilen, sürekli ilişki kurduğu bir şey var. Bu hareketin yeni dönemde iktidarla da eklenerek onlarla da bir takım ilişkiler içerisine girerek bu süreçte 1980'li yılların ortalarından itibaren son derece güçlü hale gelmiş olduğunu müşahede ediyoruz. Bu da 2000'li yıllarda siyasal eklenmesi itibariyle iktidarla stratejik ortaklığı üzerinden daha da farklı bir boyuta taşıdığı durumun temellerini oluşturuyor. Buranın -başlık kazandırılması gerekirse- *İslamsız İslami hareket* diye bazı araştırmacıların ifade ettiği bir durum oluşturması söz konusu. Yani sözde bir İslami hareket yani İslami idealere dayanan bir söylem ortaya konulmaya çalışılıyor ama burada İslam'dan başka herşey var. Böyle bir *piyasa İslamı* diye nitelendirilen bir durumdan, dolayısıyla sahte bir İslam'dan bir post-İslamdan bahsetmemizi mümkün kılacak bir durum. Nedir bu post-İslam'dan kastımız? Guya İslam temelinden hareket eden, İslami hedefler, İslami dil üzerinden bir iddialılık bir inşa çabasını temsil eden ama takip ettiği sürece baktığımızda, takip ettiği harekete baktığımızda tamamen dünyadaki İslam'ın lehine değil, Müslümanların lehine değil, tamamen aleyhine sonuçlanacak bir hareketliliği burada görmek durumundayız. Tabii bunu mümkün kılan özelliklerden biri de onun liderlik vasıflarıdır. Onlara da değinmek lazım. Burada liderlik, karizmatik liderlik kavramından da bahsetmek gerekiyor. Çünkü bütün ilgili toplumsal durum-

larda olduğu gibi, dini hareketlerin çoğunda olduğu gibi, karizmatik liderlik tipi burada da geçerli. Buradaki karizma yanlış anlaşılabilir belki -demonize ettiğimiz, tamamen olumsuzladığımız bir lider karizmadan bahsediyoruz- biz karizmanın hep olumlu anlamlarına alıştık; ama buna da alışmamız lazım. Bizim kategorilerimizin dışında da karizmatik durumlar var. Bize göre karizmatik olmayan unsurlar, simalar başka bir gruba karşı gayet de karizmatik olabilir çünkü karizmatikliğin arkasındaki şey bunu aşan bir tanımlamaya karşılık geliyor. Karizmadan kastedilen nedir burada? Sıra dışı, anormal, normalin üstünde kavrayışa sahip olmak, yeteneklere sahip olmak anlamında bir çerçeve ifade ediyor. Bu tür yeni dini hareketlerde özellikle *kült* benzeri hareketlerde, kültlerde bu durumun geçerli olduğunu da unutmamamız gerekiyor. Bu hareketin *kült*lere çok benzer bir yapıda olduğundan da söz etmemiz gerekiyor. Dolayısıyla bunların liderinin de kendi kendilerine kabul ettikleri bir karizmatiklik vasfına sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu karizmatik otorite dahilinde bu insanın ve etrafındaki kişilerin din adına konuşmak ve din adına tekel oluşturmak, yine din adına kendisinin dışındaki -*piyasa İslamı* dedik ya- aynı zamanda dinsel piyasada da bir hakimiyet odağı oluşturarak bu noktada kendi hakimiyetini sürekli olarak ilerletme yolunda bir çizgi izlediğini görüyoruz. İşte günümüzde geçtiğimiz aylarda, yaz aylarındaki o dramatik sonla sonuçlanmasaydı, bu hareketin değil Türkiye, dünya üzerinde de değişik emellerinin bulunduğu daha da feci bir şekilde görülebilecekti. Yani bunun uluslararası olarak manipüle edilen bir hareket olduğu konusu da belki meta-sosyolojik bir şekilde karşımızda. Ama biz kendi içsel tabiatı açısından baktığımız zaman, bu hareketin özellikle dinin iç imkanlarını, dinin iç potansiyelini özellikle çok sömürme noktasında oldukça hırslı, oldukça muhteris bir yapıya sahip olduğunu rahatlıkla görebiliyoruz. Peki Fethullah Gülen kimi temsil ediyor, bu şahıs neyi temsil ediyor? Burada da bir belirsizlik var. Buna ilişkin de yine acaba onun niteliği konusunda taraflı, yanlı hususa baktığımızda, onun aslında bir *süfi vaiç*, bir aktivist olarak nitelendiğini görüyoruz çeşitli yaklaşımlar bakımından. Yani burada onun sufilikle birleştirilmesi söz konusu. Bu önemli, çünkü Fethullah Gülen'in otoritesi neye bağlı? Büyük oranda yerel bir takım kollara bağlı. Eğer yerel kodlara bağlı olarak bu durum gerçekleştirilemezse, otoritesini teminde ne yapacaktı, güçlük yaşayacaktı. Dolayısıyla mesela kendi yanlılarının bu hareketin özellikle tasavvufi *Anadolu İslamı* şeklinde bir etiketlemeye, bir kategorizasyona başvurduğunu hatırlayacak olursak bunu daha iyi görebiliriz. Türk geleneksel hafızasının, diyelim İslami geleneksel hafızanın oldukça hoyrat bir şekilde talan edildiğini, kendilerine yontulmak üzere bunun kullanıldığını, bu yönüyle de bu şahsın bir yönünün *süfi vaiç* olarak nitelendirilebildiğini görüyoruz. Şeklen benzemiyor mu? Benziyor; bu şekilde bir durum var. Diğer taraftan onun, belirsizliğin bir parçası olarak ve yine kendi strateji-

lerinin bir uzantısı olarak, modern bir entellektüalizm şeklinde veya modern bir entellektüalizme olma niteliğinde yine öne çıktığını görüyoruz. Daha doğrusu herkes bunu söylüyor. Neden? Çünkü karşımızda sadece Müslüman bilgilerin, klasik ulema geleneğinin mirasını günümüze taşıyan, kendi dilinden bunu aktaran bir kişilikle karşı karşıya değiliz. Ama yanı zamanda bir Shakespeare'den, bir Victor Hugo'dan, bir Dostoyevski'den bir Kant'tan rastgele bir şekilde bahsedebilen bir figür, bir şahıs karşısındayız. Bu da bağluları nezdinde kendisinin ne kadar engin, alim bir kişilik olduğunu ortaya koyduğu gibi aynı zamanda Batılı muhataplar açısından da -buna bilerek kananlar ya da bilmeyerek kapılanlar olsun- fark etmiyor sonuçta. İşte onun ABD'ye kabul edilme gerekçeleri de buna göre oluşturulmuştur. Bu kişinin dinsel bir entelektüel olduğu, bir hoca olduğu, bir öğretmen olduğu, bir aydınlanma aktörü, taşıyıcısı olduğu şeklindeki gerekçelerle, bunları bir araya getirerek bir profil çizme noktasında bulunduğunu görüyoruz. Tabii onu bir alim olarak vasıflandırabilir miyiz diye de zaman zaman değerlendirmeler yapıyor. Onun bir alimle arasındaki fark konusunda bazı karşılaştırmalar yapılmış; alim değildir, alim olamaz şeklinde üçlü bir gerekçe var. Birinci gerekçeye göre, geleneksel ulemada geçerli olan şey yalnızca Kur'an ve sünnete yapılan atıflardır ya da bunların belirleyiciliğidir. Ama Fethullah Gülen'de ise bu referansların Kur'an ve sünnetten ziyade daha farklı referanslarla ve çağdaş Aydınlanma düşünürleri, Batı düşünürleri vesaire ile melezlendiği daha doğrusu bunların etkisi altında yeniden bir formülasyona tâbi olduğunu düşündüğümüzde bir ulema, bir alimlik durumundan bahsetmek söz konusu olmayacaktır. Diğer taraftan ulemanın her şeyden önce ümmete rehberlik etme fonksiyonunun bulunduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Ve geleneği koruma, geleneği muhafaza etme, şu veya bu şekilde yenilese de geleneği muhafaza etme gibi bir rolünün varlığı söz konusudur. Buna karşılık Fethullah Gülen'de bir ümmet endişesi söz konusu değildir. Bunun yerine tamamen sözde üniversal değerler adına Batı'ya eklemlenmiş, sözde Batı uygarlığının peşine düşülen sözde bir yeniden inşa durumu söz konusudur. Bu da onu alim, ulema kategorisinden oldukça dışlayan bir durum olarak öne çıkmaktadır. Üçüncü olarak, yine bir takım ulemanın İslami öncüller noktasında bir şerik kabul etmemesi durumu söz konusuysen -klasik tarifi itibariyle böyledir bu; bunun tabii bir takım uzantıları vardır, çağdaş ilahiyatçı bilgilerinimizin, araştırmacılarımızın bu alim kategorisinin neresinde olup olmadığı noktasında tartışmalı bir durum söz konusu ama- Fethullah Gülen noktasında İslami bilgilerin sadece araçsal bir şekilde modern bağlamlarda yeniden bağlamsallaştırıldığı, yeniden üretildiği ve tabir caizse çarpıtıldığı bir durum karşısındayız. Dolayısıyla klasik alim kategorisine sığmayan ama bir hoca efendi şeklinde, işte bir vaiz şeklinde veya bir Müslüman entelektüel şeklinde değişik şekillerde sunumu yapılan bir şahsın aslında aldatıcı şeylerle

muttasıf hale getirilmiş olduğunu biz yaşadığımız süreçte de gördük. Son olarak -bağlamak istiyorum- sıradan bir kişilikle karşı karşıya değiliz. Bu kişinin, bu şahsın sahip olduğu nitelikleri bir kere ciddi bir şekilde İslami nitelikleri göz önünde bulundurarak konuşmaya çalışıyoruz ama kendi özüne baktığımızda, hükümlerine baktığımızda; mülâkatlarda, röportajlarda söylediklerine baktığımızda megalomanik bir kişilikle karşı karşıyayız. Kendisini her şeyin yerine koyan, her şeyi yapan hatta biliyorsunuz -iş iyice çığırından çıktı, kutuplar vesaire konumuna getirildi- sufi dili, içreksel dili, batını dili kullanan; dolayısıyla sadece Türkiye'yi değil, dünyanın fethini göz önünde bulunduran, hacca gittiğinde ayaklarının yerden kesildiğini ve kendisine bir haller olduğundan başlayarak hayatı boyunca bu halleri kendisine münasip gören, ve peygamberle de sürekli irtibat halinde; yer yer de peygamberi talileştirerek, ikincilleştirerek kendisine bir konum biçen ve buna inanılan bir şahsiyet karşısındayız. Kendisine bağluların uyarıldığında, “sen ne diyorsun, sen Kur’an’dan, sünnetten bahsediyorsun ama sen bunu söylüyorsun ama o Rasulullah’tan bizzat dinliyor” şeklinde cevaplarla karşılaşılan bir megalomanik durum karşısındayız.

Süremi aşmış bulunmaktayım ama son olarak şunu söyleyeyim; bu noktada -hocalarımız da söyledi- bu noktada çarenin ne olduğu hususunu, bir İlahiyat dilinin yeterli olup olmadığını da tartışmak durumundayız. İlahiyat dilimizi; bu hareketi, bu örgütü gözden geçirirken aynı zamanda da kendimizi de gözden geçirmemiz gerektiğini de herhalde hissetmemiz gerektiğini düşünüyorum.